FIGYELŐ

Tapasztalataink a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézetében

Múlt év novemberében Szigeti József elvtársnak — az MTA Filozófiai Intézete igazgatójának — vezetésével, filozófus-delegáció utazott Moszkvába. Tagjai voltak: Sándor Pál — az ELTE Dialektikus materializmus tanszékének vezetője — Makai Mária és Szabó András György — a Filozófiai Intézet tudományos munkatársai. Célunk az volt, hogy közelebbről megismerkedjünk a Szovjet Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének munkájával, személyes tapasztalatokat és benyomásokat szerezzünk az ott folyó kutatómunka fő irányairól és módszereiről, eszmecserét folytassunk a marxista filozófia néhány aktuális problémájáról. Az a kép, amely rövid — tíz napos — látogatásunk során kialakult bennünk, mindenben megfelelt várakozásunknak. Közvetlenül tapasztalhattuk a Szovjetunióban folyó pezsgő filozófiai életet, a termékeny viták légkörét, a dogmatizmus korlátaitól megszabadult alkotó marxizmus virágzását.

A szovjet filozófiai élet vezetőivel folytatott beszélgetéseink fényt derítettek e fellendülés forrásaira: A XX. és XXI. Kongresszus útmutatásai nyomán a filozófusok közelebb kerültek az élethez, elsőrendű feladatuknak tekintik, hogy a társadalmi és tudományos fejlődés által felvetett problémákat elemezzék, a konkrét tények beható vizsgálata alapján tárják fel a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet általános és speciális törvényszerűségeit az élet legkülönbözőbb területein. E kutatások valóban a problémák legszélesebb skáláját ölelik fel. Ízelítőül érdemes néhány ilyen kutatási programot megemlíteni. Külön csoport foglalkozik pl. azoknak a közép-ázsiai országoknak sajátos fejlődéstörvényeivel, amelyek a kapitalizmus történelmi szakaszának átugrásával valósították meg a szocialista társadalmi rendszert. A legkülönbözőbb szociológiai módszerek együttes alkalmazásával, a helyszínen vizsgálják a moldvai parasztság kulturális fejlődését. Tanulmányozzák, hogy a dialektikus materializmus kategóriái hogyan jelentkeznek a szovjet társadalom fejlődésében. Mindezek a kutatások előmunkálatait jelentik egy nagy — öt kötetre tervezett — tanulmánynak, mely a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet problematikáját öleli fel.

A társadalmi fejlődés aktuális kérdéseivel való foglalkozás előtérbe kerülése — mint az a fentiekből is kiderül — egyáltalán nem jelenti azt, hogy az Intézet munkatársai elhanyagolnák a filozófia „hagyományos" kérdéseit. Ismeretes, hogy éppen a szovjet filozófusok foglalkoznak legtöbbet pl. a dialektika kategóriáinak rendszerezésével. Külön szektor foglalkozik annak a hat kötetre tervezett filozófiatörténetnek megírásával, amely minden eddigi munkánál átfogóbb képet nyújt a filozófia történetéről, feldolgozza azoknak a kis népeknek a filozófusait is, akik eddig országuk határain kívül ismeretlenek voltak, és a marxista filozófia fejlődését napjainkig vizsgálja. (E munka I. kötete már magyarul is megjelent.) Komoly kutatások folynak a matematikai logika területén is. Láttunk egy 1959-ben megjelent logikai cikkgyűjteményt, amely túlnyomó részben a matematikai logika kérdéseivel foglalkozott.

A szovjet elvtársaknak az a véleményük, hogy azok a filozófiai problémák, amelyek ma teljesen elvontnak tűnnek, holnap a legaktuálisabbakká válhatnak, és éppen ezért foglalkozni kell olyan kérdésekkel is, amelyeknek ma még nem látszik a közvetlen haszna. Példaként éppen a matematikai logikát említették meg, amely ma már konkrét termelési-technikai problémák megoldásához ad segítséget. (Elektronika, automatizálás stb.) Mint a felsorolt példák is mutatják a társadalmi fejlődés aktuális kérdéseivel és a filozófia általános problémáival való foglalkozás az Intézet munkájában harmonikusan illeszkedik egymáshoz. Ahogyan az elvtársak megfogalmazták: a köz-

vetlenül aktuális problémákkal való foglalkozás gazdagítja a filozófia kategóriáinak tartalmát és a kategóriák elemzése elmélyíti a társadalmi fejlődés konkrét problémáinak vizsgálatát.

Az Intézet munkatársai behatóan foglalkoznak a természettudományok filozófiai problémáival is. A dialektikus materializmus szektoron belül egy egész csoportnak ez a fő témája. Igen figyelemre méltó cikkek és monográfiák jelentek meg e tárgykörben. (Ezek közül is kiemelkednek B. M. Kedrovnak a kémia területén végzett kutatásai.) Az e területen elért eredmények nem kis mértékben annak köszönhetők, hogy a filozófusok és természettudósok szoros kapcsolatban vannak egymással, rendszeresen tartanak közös megbeszéléseket és vitákat, biztosítva van a természettudományok filozófiai problémáival foglalkozó kutatók szakmai konzultációja. Itt kívánom megjegyezni, hogy ez a termékeny együttműködés, mely a szovjet természettudósok és filozófusok között kialakult, megtalálható más vonatkozásokban is, nevezetesen a filozófusok, közgazdászok, jogászok, történészek — általában a társadalomtudományok művelői között. Az igazgató mellett, valamint a szektorok vezetői mellett működő tudományos tanácsok tagjai között megtaláljuk a társtudományok művelőit is. Megnyilvánul az együttműködés a konkrét kutatások területén is, amelybe — a téma természetének megfelelően — bevonják a legkülönbözőbb társadalomtudományok egyes képviselőit. Sőt, olyan témáknál, mint például a már említett moldvai parasztság kulturális fejlődésének vizsgálata, a területen dolgozó párt- és tanácsfunkcionáriusok is bekapcsolódnak a munkába. Mindez azt mutatja, hogy a szovjet filozófia szerves részét képezi a tudományos életnek, kiszakíthatatlanul benne él a szovjet valóságban.

Végül — de nem utolsó sorban — az Intézet munkájában nagy hangsúllyal szerepel a modern burzsoá elméletek bírálata. 1959-ben pl. tanulmánykötetet adtak ki „A jelenkori szubjektív idealizmus" címmel. Napirenden tartják a modern revizionizmus elleni harcot is. Mint Ukraincev elvtárs megjegyezte, e téren ki kell küszöbölni azt a gyakorlatot, hogy mindig ugyanazt a néhány teoretikust bírálják, figyelemmel kell kísérni a revizionizmus legújabb megnyilvánulásait is.

Az elmondottakban lehet tehát megjelölni az Intézet munkájának *fő irányait*. Természetesen a fentieken kívül még igen sok egyéb területtel is foglalkoznak. A dialektikus materializmus, történelmi materializmus, filozófiatörténet és a filozófiatörténet megírásával foglalkozó szektoron kívül (melyek mindegyike több csoportra oszlik) külön szektora van az ateizmus, az esztétika, a pszichológia tudományának. A külföldön megjelenő filozófiai cikkekről, könyvekről külön információs szektor tájékoztatja a munkatársakat. Ilyen szerteágazó, szélesköru kutatás természetesen nagyszámú, jó felkészültségű kutatót igényel. Vendéglátóink mindkét feltétellel rendelkeznek. Az Intézetnek mintegy kétszáz munkatársa van, túlnyomó többségüknek már jelent meg kisebb-nagyobb publikációja, és jelentős részük tudományos fokozattal is rendelkezik. A káderutánpótlást az Intézet mellett dolgozó aspiránsokkal való foglalkozás biztosítja. Az aspiránsok, mielőtt az Intézet munkatársaivá fejlődnének, megismerkednek a gyakorlati élettel is: tudományos munkájuk mellett gyárakban vagy egyéb intézményekben társadalmi munkát végeznek. Az Intézetbe való felvétel egyébként pályázat meghirdetése útján történik.

A másik fő kérdés, amely érdeklődésünk homlokterében állt, a kutatómunka módszertani problémáira irányult. Fedoszejev elvtárs — az Intézet igazgatója — elmondotta, hogy e téren nem kis nehézségeket kellett leküzdeniük, amíg a mai kollektív munkastílust kialakították. A korábbi gyakorlat ugyanis az volt, hogy a munkatársak lényegében mind külön témán dolgoztak, és az Intézet tudományos munkáját az egyéni kutatások konglomerátuma jelentette. E munkamódszer felett azonban eljárt az idő. Azok a nagy horderejű, szerteágazó, enciklopédikus ismereteket kívánó kérdések, melyeket a társadalmi és tudományos fejlődés vetett fel, csak kollektív munkával oldhatók meg, sőt láttuk, hogy még a társtudományok képviselőinek bevonását is szükségessé teszik. Az egyes munkakollektívák összeállításánál ennek megfelelően nem döntő szempont, hogy tagjai egy szektorhoz tartozzanak. A csoportok összetételét a mindenkori feladat természete szabja meg. E munkastílus bevezetése nemcsak azért volt helyes, mert a fejlődés objektív szükségszerűségét fejezte ki, hanem azért is, mert egyben a munkatársak morális és tudományos fejlődését is szolgálja. A kollektív munka növeli az egymás iránti felelősségérzetet, megkívánja, hogy a nagyobb felkészültségű kutatók segítsék a gyengébbeket, míg az utóbbiaktól nagyobb erőfeszítést követel. Másrészt a problémák sokrétűsége involválja, hogy a munkatársak bizonyos jártasságot szerezzenek olyan kérdésekben is, melyek nem tartoznak szűkebb területükhöz. Enélkül ugyanis nem tudnak hozzászólni a kutatási program egészéhez. Ennélfogva csökken az egyoldalúvá

válás veszélye, kitágul a kutatók látóköre, az egész szempontjából tudják megítélni speciális részfeladatukat. A kollektív munka produktivitása számszerűen is lemérhető az Intézet fejlődésében. 1958-ban 20, 1959-ben 40 közös munkával készült kiadvány jelent meg, 1960-ra már 60-at terveznek.

A kollektív munkastílus döntő szerepe azonban egyáltalán nem jelenti az egyéni munkák elvetését. Az Intézet vezetésére e kérdésben ugyanaz a mértéktartás jellemző, mint amelyet a közvetlenül aktuális és általános elméleti kutatások viszonyának megítélésében tapasztaltunk. A munkatársak tudományos tervében első helyen szerepelnek a kollektív munkából rájuk eső feladatok, de ezek mellett mindenkinek alkalma van az őt érdeklő témákkal egyénileg is foglalkozni. A kérdés rugalmas kezelését mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy egyes kutatók — amennyiben egyéni témájuk különösen fontos, vagy más méltánylást érdemlő szempont játszik közre — meghatározott időre felmentést kaphatnak a közös munkában való részvétel alól, hogy egyéni munkájuk befejezésére használhassák fel teljes energiájukat. Az Intézet vezetői elmondották, hogy az új munkastílus bevezetése természetesen nem ment máról-holnapra, és a gyakorlati megvalósítás terén még ma is sok nehézséget kell megoldaniuk.

A munkastílus kérdéséhez kapcsolódik az a probléma is, melyet Okulov elvtárs — a Voproszi Filoszofii szerkesztőbizottságának vezetője — vetett fel. Elmondotta, hogy az elméleti színvonal állandó fejlesztése mellett egyre inkább törekednek arra is, hogy a közölt cikkek érdekesek, színesek legyenek. Ezt nem egyszerűen stiláris kérdésként értelmezik, bár kétségkívül ez is hozzátartozik a problémához. Felmerült pl., hogy bizonyos témák tárgyalásában alkalmazni lehetne a dialógus formát (melynek a filozófia történetében komoly hagyományai vannak, elég ha csak Platonra, Giordano Brunora vagy Diderotra utalunk) amely könnyebben áttekinthetővé, szemléletesebbé, érdekesebbé tenné a filozófiában kevésbé járatos olvasók számára az ellentétes nézeteket adott problémán belül. Ennél is fontosabb azonban, hogy a filozófiai folyóiratok tematikájában helyet kapjanak azok a kérdések, amelyek a legszélesebb közönség érdeklődésére is számot tarthatnak. A beszélgetés folyamán felmerült pl. annak szükségessége, hogy írjunk arról a legszélesebb tömegeket érdeklő problémáról, hogy milyen lesz az emberek élete a megvalósult kommunista társadalomban. Természetesen ezekben nem utópisztikus fantazmagóriákról lenne szó, hanem a társadalmi törvényszerűségek ismeretére épülő reális perspektíváról. Ha Engels megtehette ezt *száz évvel ezelőtt*, nyilvánvaló, hogy mi *ma* sokkal inkább megtehetjük. Okulov elvtárs azt is elmondta, hogy a Voproszi Filoszofii hasábjain állandóan próbálkoznak más területeken dolgozó fiatal tehetségek megszólaltatásával, ezzel is egyéni színt, hangvételt adva a folyóirat egyes cikkeinek. Mindehhez természetesen sok türelem és erőfeszítés szükséges, amit azonban vállalni kell, mert, — hogy Diderot-val szóljunk —: „Nem habozhatunk, népszerűvé kell tennünk a filozófiát." Hogy e területen már értek el eredményeket szovjet elvtársaink, azt mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy a filozófiai kiadványok (vaskos monográfiák is) a rendkívül nagy példányszám ellenére szinte órák alatt elfogynak.

Befejezésül néhány, tárgyalásaink folyamán felmerült, elméleti kérdést szeretnék megemlíteni. Elöljáróban meg kívánom jegyezni, hogy megbeszéléseink során közvetlenül is tapasztaltuk vendéglátóink rendkívüli érdeklődését, vitakészségét az elmélet nyílt kérdéseiben. Nagyon téved, aki azt gondolja, hogy a szovjet filozófusok mindenben egy véleményen vannak. Az alapvető kérdések tekintetében természetesen nincs közöttük ellentét, ez azonban nem zárja ki azt, hogy egy sor probléma felfogásában különböző nézeteket fejtsenek ki, és vitatkozzanak egymással. Élénk vita folyik pl. a matematikai logika és a formális, illetve dialektikus logika viszonyának megítélésében, a szociológia tárgyának és feladatának meghatározása körül, a tagadás tagadása törvényének értelmezéséről, az antagonisztikus ellentmondás létéről vagy nem-létéről a természetben stb.

Vendéglátóink nagy figyelemmel hallgatták véleményünket a különböző vitás kérdésekről, és általában is rendkívüli érdeklődést tanúsítottak a magyar filozófiai élet iránt. Ahogy Szigeti elvtárs akadémiai beszámolójában megjegyezte: látogatásunk elején azt gondoltuk, hogy csak mi fogunk kapni tapasztalatokat, és nem nagyon számítottunk arra, hogy adni is fogunk, hiszen a mi Intézetünk még igen rövid múltra tekinthet csak vissza. Ennek ellenére a szovjet elvtársak rendkívüli figyelmet szenteltek megjegyzéseinknek, kritikai észrevételeinknek is, és azt lehet mondani, hogy ők maguk kívánták a tárgyi kritikát különböző konkrét kérdésekben.

Ez történt pl. a filozófiatörténeti szektor vezetőivel folytatott beszélgetésünk folyamán is. Jovcsuk elvtárs kérte, hogy mondjuk el véleményünket „A filozófia története" már megjelent köteteiről. Pozitív irányú megjegyzéseink mellett pl. kifejtettük, hogy a szerzők helyesen indultak ki az európa-centrikus felfogás elvetéséből, és helyes

volt az a törekvésük, hogy érdeme szerint foglalkozzanak a keleti filozófiákkal. E gondolat realizálása közben azonban kissé háttérbe szorult a görögség központi szerepe az antik filozófia történetében. Jovcsuk elvtárs ezt elismerte. Egyetértett azzal a megjegyzésünkkel is, hogy a világtörténelem fejlődésében az alapvető, általános társadalmi törvényszerűségek mellett, jobban tekintetbe kell venni azokat a különös törvényszerűségeket, melyek pl. a kelet-európai történelemben a porosz utas fejlődés következtében lépnek fel, mert csak ezek alapján érthetők meg e filozófiák fejlődésének bizonyos sajátosságai.

Rendkívül tanulságos volt az az eszmecsere, melyet a dialektikus materializmus szektorával folytattunk. Kedrov elvtárs, Szigeti elvtárssal egyetértésben, azon véleményének adott hangot, hogy a materialista elméletre és dialektikus módszerre való felosztás — bár a népszerű tárgyalás és a didaktikai követelmények szempontjából helyes — nem az egyetlen módja a filozófia rendszerezésének. Utalt arra, hogy a szovjet filozófusok más alapokon történő felosztásokkal is próbálkoznak. Kedrov evtárs véleménye szerint leghelyesebb az objektív dialektika, logika, ismeretelmélet tagolás. Ezzel a felosztással ugyanis nem szakítjuk szét a materializmus és a dialektika egységét. Az objektív dialektika magában foglalja a természet és társadalom átfogó mozgástörvényeit, míg a logika és ismeretelmélet alkotja a szubjektív dialektikát. Felvetődött a természetdialektika perspektívájának problémája is, és mindnyájan egyetértettünk abban, hogy e terület művelése rendkívül fontos mind a természettudományok, mind a filozófia szempontjából.

Soká lehetne még sorolni a különböző szektorokkal való tárgyalásokon felmerült elméleti problémákat. Feladatom azonban csak az volt, hogy általános képet adjak vendéglátóink munkájának fő irányairól és módszereiről, és e néhány elméleti probléma megemlítésével csupán azt akartam érzékeltetni, hogy a szovjet filozófusok nem elégednek meg a kitaposott ösvényekkel, magasfokú önkritikával és kritikával vizsgálják eredményeiket, állandóan új utakat és megoldásokat keresve fejlesztik és gazdagítják a marxizmus—leninizmust.

Szabó András György